

IRODALOM ÉS MITOLÓGIA.

ARCHIMEDESNEK csak egyetlen pontra lett volna szüksége, hogy kiemelje sarkaiból a világot... A földi létét keveslő ember, akit magával ragad a testi lét korlátoltságát is jelentő glóbusz rohanása, — mint a csúcsról zuhanó turista, minden bokor, minden kiszögellés felé kinyújtja a kezét, hogy kiszakítsa magát az esés kérlelhetetlen törvénye alól. A költészet, amely az emberi lélek érzékenységének legszerencsésebb eszközökkel való felfokozódását biztosíthatja, újra meg újra kinyújtja csápjait minden felé, amiben megállapodást, menekülést, föllebenést sejt. Érzékenysége finom izgalmakkal szolgálja ezt a feladatot. A forráskutató különleges érzékével áll meg minden gyanús pont fölött, ahol a kegyetlen matéria csak egy kicsit is üresebben kong; viszont izgalma lerombolja a józanság gátlásait, banális kritikáját, amelyek a kezdő lendületet akadályozzák.

Itt mutattuk meg évekkkel ezelőtt, hogy a líra iránytűje évtizedeken keresztül az ismeretlen lelki jelenségek feltárása felé irányult.¹ De a líra nemcsak kutatás, nemcsak fölfedezősi, nemcsak a lélekismeret terra incognitáinak telerajzolása. Érzékeny segítségkeresés is, egy jobbra hivatott pók fáradhatatlan hálózövése. Mennyi szál megy veszendőbe! Mennyi olyan gyöngye, hogy egymagában a porszemet is alig bírja meg! De a sok-sok vékony, valószínűtlen fonálból végül is járható, lakható város épül a levegőben. Harsonáit néha, ihletett percekben a földszínén vánszorgó tompalelkűek is hallják, a megrögzött racionalisták vágyódása is ki-kirándul feléje. Forgó divatok, ideológiai viharok sokszor elpusztítják. De az ember körül az irodalom szötte drága hálóból mindig megmarad egy-két erősebb szál, egy-két védett sarok. S az oda húzódott lélek a vihar elmúltával erről a bázisról újra épít mindent s korból-korba menti át hitét önmagában és jövőjében.

Szigorúan gyakorlati szemmel nézve az egész költészet csodák sora. Misztikum, irrealitás, nem bizonyított elmélet. A költő nem igen próbál bizonyítani. Hálót sző s az új fonal csak a többi erejéből él és áll. A költő nem érvelhet, csak hozzáad egy új kapcsolatot, egy új energia-részecskét a meglévőkhöz, más költők erő-hálójához. A józan ész talán egy mozdulattal széttéphetné e sok költői föltevést, e sok bizonyítatlan fonalat, de a háló félelmetes erőt összegez a sok erőtlenségből. Belső bizonyítékokra épít s végeredményben a nagy, legfőbb ösztönre: az ember kétségbeesett szívóssággal áhítja az élet tágitását, fokozását időben (történeti regény), térben (exotikus irodalom), szépségben, jelentőségben. És nehezen lehet elutasítani azt a következtetést, hogy mint minden elemi ösztönnek, ennek a leküzdhetetlen szomjúságnak is meg kell, hogy feleljen valahol egy Ital...

Milyen csodákkal biztatja a költő az élettágitás után áhító embert? Ezek a csodák bizony nagyon különböző rendűek-rangúak és illő, hogy egyszer komolyan egymás mellé rendezzék őket, mert csak így világlik ki az egész törekvés-raj párhuzamos vonulása. A mi számunkra az a fontos, hogy

¹ A lírai költő felfedező úton. *Napkelet*, 1929.

ezt a párhuzamosságot felismerjük. A leghivatalosabb csodától a költő legerényebb metaforájáig ugyanaz az ösztön nyújtózik Isten és a maradandóság felé.

A legvastagabb szál, a legkomolyabb törekvés és csodaforrás: a vallás, amely már nemesen megállta a szelek mérgét és ősi joga van a csodák elbírálásához. Az ő csodái nem apokrifok, mint a költészetéi, de ugyanazt a vágyat koronázzák. Ám minden lelki tevékenységben van vallásos elem: a halált nem lehet elfelejteni és a duhaj ember «Sose halunk meg!» rikoltása bizonyítja a legjobban, hogy az antipóduson is a legnyilvánóbb világossággal mered szemünkbe a földi vég.

A csodák első, legmegszokottabb fajtája az, amit a régi poétika megszemélyesítésnek nevezett és irigylésreméltó igénytelenséggel valami járulékosnak, segédeszköznek könyvelt el. Két magyarázata volt a megszemélyesítés szerepére: egy esztétikai és egy didaktikai. Az első szerint a perszónifikáció s vele együtt a legtöbb kép egyszerűen díszítőelem: elevenebb, színebb köntös a szürke teória számára. A másik szerint minden költői kép, akárcsak a vetített kép vagy a sematikus rajz, érthetőbbé, felfoghatóbbá demonstrálja a gondolatot.

De mi minden tőlünk kitelhető nyomatékkal szeretnők hangoztatni, hogy az életrekeltéssel nem jó játszani: minden egyszer megpendített föltevésből, minden hiedelemből megragad fantáziánkban valami. Goethe bűvészinasza nem tudja visszaparancsolni a játékból felidézett szellemeket; az ornamentikának szánt megszemélyesítésből sokszor igazi személy lesz, eleven szellem. Nemcsak a spiritiszták és a hozzájuk közelálló írók tesznek erről tanúságot. Nemcsak Conan Doyle rejtelmes történeteiben válik félelmetes ellenséggé az új létre ébresztett múmia s töri ezer szilánkra az ajtót a «materializálódott» egyszarvú. Minden ihletett költő minden szimbóluma magában hordja az élet csiráit. A szimbólum élettana megmutatja, hogy az eleinte csak szellemi játéknak vagy didaktikai fogásnak szánt analógiás kép hogyan válik középponttá, lényeggé, tárggyá, — hogyan lesz a metaforából szimbólum. Ugyanígy lehet a szimbólumból megerősítő analógiák továbbhalmozódása után babona, hiedelem, föltevés, valószínű sejtelem, hit, makacs remények forrása.

A szimbolista költő az ártatlanságot fehér hattyúhoz hasonlítja: így jobban érdeklődünk az elvont fogalom iránt. A hattyú azonban nem áll félre, a tó sodra a költő felé kényszeríti s ez nem tud ellenállni a fehér szimbólum mellétől fakadó hullámocskák erejének. Kedvéért a következő sorban költonk elfeledkezik az ártatlanságról, csak a hattyút látja s nemcsak annak fehérségét, hanem egyéb tulajdonságait is. A hattyú elfoglalja a látóhatár közepét s *önmagáért él* a költeményben.

Érdekes kísérletek mutatják, hogy a ma már látszólag csak ornamentikául — s hozzá milyen elcsépelet ornamentikául! — használt görög-római mitológia sem egészen élettelen. Egy kis hitmaradvány még mindig kihajt körülötte, ahogy kihajt megfelelő irodalmi «propaganda» révén Wotan vagy Hadúr körül is. Az élet és a hit különböző fokai rendeződnek egymás mellé és fölé, ha «Ámor» pontosan csak a szerelmet választékosabban kifejező műszó, ha — a megelevenítés magasabb igényével — Ronsard megéneklí az átázott Ámor csínyjét és ha egy újklasszikus költő antik-honvágyának egyik sóvárogva fölídézett istensége ölt szuggesztív alakot. A Pléiade költői érezték az elhamvadt mitológiák illatát és nem tévedtek egészen, amikor

azt hitték, hogy már a görög-római nevek és célzások is «költőivé» bővültek az elcsépelet témát.

Nincs messze az idő, amikor az irodalom «képanyagát» (milyen jellegzetes szó is volt ez még csak húsz évvel ezelőtt is!) a hozzá tapadó hit és a mögötte rejlő primitív mitológia értéke szerint meg lehet vizsgálni . . .

* * *

Orfeusztól Assisi Szent Ferencig és Victor Hugóig s azóta is szüntelenül alakul az ember örök viszonya az ú. n. Természethez. A költő édes szavára megindulnak a kövek; a szent madártestvéreinek prédikál; a költő-mágus bizalmas barátja a virágoknak, szócsöve a természet hangjainak. Az ember ezer szállal kapcsolja magát a Természethez, de nemcsak azért, hogy önmagához hasonlónak tegye a megszemélyesítés művelete révén, hanem elsősorban azért, hogy elfutó életét, hamar halványuló emlékét valami tartósabbhoz kösse.

Hugo a költői elrendeltetés és a megújult váteszi révület jogcímén barátja is, ura is az elemeknek. Próféta és nemtő, méltóságos kötőjel a teremtés koronája és a teremtés között. De az ember és a természet között fűzött szálak jelentősége megszázszorozódik, amikor a költő csak ember, veszendő test lakója. Ilyenkor talán még kitartóbban hangoztatja igényét a természethez. «Horgonyt vetni! — hacsak egy napra is!» — kiáltja a nagy szerelmének múlásától féltő Lamartine, «A Tó» költője. S hova akaszknék a horgony, ha nem a néma sziklába, a sötét erdőbe, — mindabba, «amit az idő megkímél vagy megfiatalíthat». (Még a habokba is belekapaszkodik az ember életvágynak ez a horgonya, pedig a tó habjait megállás nélkül fésülik át a közönséges horgonyok . . .) Az öregedő ember ülteti ezzel az érzéssel a fákat: mintha átörökíthetne velük valamit a maga szándékaiból azokra, akikre majd a fák árnyéka esik.

Hiába figyelmeztet Vigny, hogy a Természet mostohánk, s hogy érzetlen színpad a szenvedő ember lába alatt, — ő maga sem tudja végkép kiirtani magából azt az ősi mozdulatot, amellyel az ember karja a természet felé tárul, széles ívben, könyörögve vagy ölelésre készen. S hasztalan jönnek utána más pesszimisták: az ájult trópusi tájak, lusta és reménytelen szieszták, parnasszista dél-nirvánák költői: ők sem tudják egészen céltalanná fülleszteni a természeti képeket, elszakítani az ember és természet között szőtt sokévezredes kapcsolatokat. «Az Elefántok» költője, Leconte de Lisle hiába érzékelteti kietlennek a homoksivatagot; azért az ő elefántjait is érzelmi hajtóerő tereli a távoli, szinte misztikus cél felé: oda vonulnak, ahol őseik laktak valamikor . . .

Sokat lehetne beszélni a természet emberneműsítésének okairól. A természet valamikor vallásos kultusz tárgya volt a mi őseinknél is, s a hitek nem pusztulnak el nyomtalanul, hanem felszívódnak vagy összegeződnek. De ettől a történelmi magyarázattól nyugodtan eltekinthetünk, ha kellőképpen hangsúlyoztuk, hogy magának a természeti mítosznak is az ember «éttágitó» ösztöne a forrása. Az élet mindenütt önmagát akarja látni, kisu-gárzik, előmlik, visszaverődik ezer bonyodalomban és változatban.

A «struggle for life» sötét látomása nem tudja ellensúlyozni ezt az ösztönt. Az életösztön kétségkívül más életek kioltására is vezet, de hamar elfeledtetni magával az ilyen keserű emlékeket. Az élet segít megnyugtatni a véres triumfátor kedélyét s elaltatni az áldozat halálfélelmét. Az élet min-

dig a maga teljességéről álmodik, s még az élet-halálharcban legyőzött élet is, meglehet, mákacsul felvillanó reményből bont ki szemfedőül diadalmas álmot.

A kereszténység a gyöngék védelmének parancsával új elemet sző a természet örök vallásába. Most már nemcsak a napot imádjuk, a holdnál panszkodunk, a rózsakertben ábrándozunk, hanem megtanuljuk szeretni a varangyot, a pókot, a csalánt, «mert mások gyűlölik», s Mécs László nem az első költő, aki ódai szárnyalással magasztalja a verebet. «Nagypénteki varázs» ömlik el az állatvilág hadszínterén.

Hugo «teológiája» nem marad meg a pátosz általánosításainál. A modern mítoszok e legnagyobb szabású termelője kifejti, hogy a lélek számára az embertest börtön, az állat teste sötét zárka, a fatörzs fegyház, a kő pokol. Minden él, minden résztvesz a Jó és a Rossz küzdelmében, de a győzelem mindig a szellemiségé, a léleké, az idealizmusé. Éppen ezért optikai csalódás a költők sokat emlegetett «panteizmusát» filozófiai értelemben vett panteizmusként szembeállítani a kereszténységgel. Hugo szellemiségtől nyüzsgő Természetében minden az öncélú ember körül forog: a Természetet azért kell élőnek hinnünk, mert akkor belevetíthetjük végtelen vágyainkat, amelyeknek szűk volna arasznyi létünk. Nem a személyes Isten ömlött itt szét a természetben, vagy legalább is nem úgy, hogy az ő fogalma kiürült: Isten nem edény, hanem forrás. A «Fioretti» költője és a «Contemplations» költője nem osztja szét a keresztény Istent ezer apró istencsepre, hanem megnöveli annak jelentőségét, amikor elárasztja vele a teremtett világot.

«A Tó» partján az ember a szerényebb fél: ő a könyörgő, aki horgonyal szántja a habok mezejét. De minél erősebben kiépül a természeti mitológia költői rendszere, annál természetesebbnek érzi az olvasó azokat a mondákat, amelyek a kivételes, az Istent képviselő embert ideig-óráig úrrá teszik a természetben. Hogy erre titkon mennyire számít a morális értékeket őrző ember, a mese példája mutatja. De mutatja a mítoszé és a «műköltő» alkotta mondáé is. Coppée költeményében az üldözött Mohamed prófétát a barlang szájára pillanatokat alatt szőtt pókháló menti meg. Még a sisakon ülő ércsas is meglevenedik, ha az elvetemedett gyilkossal kell végezni. A «költői igazságszolgáltatás» régi fogalma sem csak morális szükséglet kielégítése, hanem hitbéli megnyugtató is írónak, olvasónak egyaránt. Nem az a fontos, hogy a bűnös bűnhődjék, hiszen Victor Hugo például nem is hisz a kárhozatban, a jóvátehetetlenben, — hanem az, hogy lássuk a természetfölötti, a földöntúli erők munkáját s azt, hogy azok az emberre vonatkoznak. A gonosz pasa égbekiáltó vétkei hiába halmozódnak föl az utolsó ítélet mérlegének egyik serpenyőjében: a másik serpenyőbe belefekszik az a haldokló disznó, amelyet a bűnös egy lány pillanatában az enyhet adó árnyékba rugott, s ez az egy jótett lehúzza az egyenlőtlen mérleget. Hol itt az erkölcsi igazságszolgáltatás? Talán sehol sincs; de csakúgy árad a költeményből az a meggyőződés, hogy felsőbb hatalom dönt felsőbb elvek alapján. Ha a pasa bűnhődött volna, emberileg igazságosabbnak éreztük volna az ítéletet; így istenibbnek érezzük.

Gyakran rajtakapjuk magunkat, hogy tudatunk mélyén természetesenek találjuk, hogy az állatnak lelke, egyénisége van. A «minden él» nagy költői, a Dickensek, Tormay Cécilek és Estauniék játszva hitetik el velünk, hogy szüleink háza, bútorai emléket őriznek, élnek és éreznek. A hó- és irdalomkoszorúta hegyoromban hatalmasságot sejtünk és félünk. S sokszor igazán nehéz volna megmondanunk, hogy melyiket vállaljuk teljesebben két

felfogásunk közül : azt, hogy a hegy geológiai változások eredménye és holt kő csupán, vagy azt, hogy a hegy egyéniség. Amikor kettesben maradunk a hegyóriással, nehéz kivédenünk az irodalom szaporította mítosz támadását lelkünk racionális nyugalma ellen.

Külön lapot érdemelne a «feldolgozott természet», elsősorban a szobor. Ennek a hegynél valamivel több joga van az «élethez», hiszen a szobor hivatalból is eszmét vagy egyéniséget ábrázol ; másfelől talán kevesebb is, mert a szobor kiszakadt az ősi, áhítatot parancsoló összefüggésből, abból az egészből, amit Természetnek szoktunk nevezni. Musset a «Három Rózsaszín Márványlépcsőfok» elején kicsúfolja a versaillesi park kopott és megúnt istenszobrait, de az ironia érzelmességgé lágyul : a rózsaszín márványlépcső azért rózsaszínű, mondja a költő, mert durva kezek oktalanul lépcsőt fűrészelték abból a márványtömbből, amelyben valami nimfa isteni alakja szunnyadt. A fűrész nyomán kifolyt vér festette meg a fehér követ. A szobor ősi misztikuma az a hit, hogy minden tömbben egyetlen lehetséges alak él s a nagy művész csak kiszabadítja ezt a szükséges alakot azzal, hogy biztos kézzel leveri róla börtöne falait. Ember és szobor, nemzet és szobor összefüggését Condillac, a filozófus lassan megelevenedő ember-szobra és Vörösmarty «Élő szobra» jellegzetes típusokban példázza. De különben is : nincs művész, aki egészen letenne Pygmalionról s el tudná felejtetni, hogy az Ószövetség szerint a Teremtő, ez az első és legnagyobb szobrász lelket lehelt agyagszobrába.

A szobor — akárcsak a Fáraó gulája — a leghivatalosabb fegyver a mulandóság ellen, de mítoszát a gondolkozó és vágyódó ember, a költő népszerűsítette. Ha a szobrot is megelevenítheti a művészet és a hit, hogyan pusztulhatna el nyomtalanul a művész és a hívő?

Hankiss János.

